

**ГЕРМЕНЕВТИЧНА ТЕОРІЯ Ф.Д.Е. ШЛЯЄРМАХЕРА В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ**

Наталія Астрахан

*Житомирський державний університет ім. І. Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, Житомир, 10008*

В статті основні положення герменевтичної теорії Ф.Д.Е. Шляєрмахера співвідносяться з сучасними підходами до проблеми інтерпретації літературного твору, яка не перестає сприйматися як одна з центральних в проблемному полі літературознавства. Ретроспективне виявлення в концепції німецького вченого зв'язків з подальшими методологічними настановами різних літературознавчих шкіл дозволяє намітити можливі вектори якісно нового осмислення ситуації методологічного плюралізму, що характеризує сьогоденний етап розвитку науки про літературу.

Ключові слова: інтерпретація, літературний твір, художній текст, автор, читач, методологія літературознавства.

Проблема інтерпретації літературного твору виявляється актуальною практично для всіх напрямків розвитку сучасної науки про літературу – власні варіанти її вирішення пропонували всі літературознавчі школи XIX та XX століття, починаючи з сформульованого В. Дільтеєм

завдання наблизити особистий досвід читача до досвіду автора, аби максимально точно відчитати закладений автором у твір сенс, аж до постструктуралістського прагнення витиснути автора з простору тлумачень, аби максимально вивільнити одне від одного текст та інтерпретацію. Поняття „інтерпретація” проявляє щільні зв’язки з такими концептуальними понятійними константами літературознавства як „автор”, „читач”, „художній текст”, „літературний твір”, а з іншого боку виявляється пов’язаним з загальнокультурною проблемою „розуміння в найширшому значенні цього слова” [4, с. 27]. На думку Г.-Г. Гадамера, „розуміння та тлумачення текстів є не лише науковою задачею, але очевидним чином відноситься до всієї сукупності людського досвіду в цілому” [2, с. 38]. Цей перетин суто літературознавчої проблематики з загальнокультурною ускладнює розгляд проблеми інтерпретації літературного твору, але водночас надає цій проблемі особливої значущості: інтерпретація літературного твору сприймається як своєрідна модель здійснення процесів розуміння, які усвідомлюються як головна ознака справжності людського буття.

Внесок філософської герменевтики в переосмислення наукою про літературу проблеми інтерпретації літературного твору сприймається як крок до якісного перетворення наявного нині розмаїття та плюралізму в галузі літературознавчої методології [3; 5] в передумови набуття нової цілісності. Основою цієї цілісності, покликаної подолати гостро усвідомлювану на даний момент обмеженість окремих літературознавчих методів, може стати принципова твороцентричність літературознавчого дослідження, його скерованість передусім на здійснення процесу інтерпретації літературного твору. В цьому відношенні актуалізація герменевтичної теорії німецького філолога, богослова, філософа Ф.Д.Е. Шляєрмахера може виявитись плідною. Метою даної статті є спроба ретроспективно відчитати в розробленій Шляєрмахером теорії

інтерпретації літературного твору як ростки скерованих в майбутнє літературознавчих теорій, впливових в плані розвитку методології літературознавства, так і спільну основу їх виникнення, що може сприяти теоретико-методологічному усвідомленню засад цілісності сукупного літературознавчого досвіду.

Саме Шляермахер, продовжуючи в свою чергу ідеї філологічної герменевтики Ф. Аста, сформулював широко відомий принцип герменевтичного кола, який відображає структуру розуміння частин та цілого в процесі пізнання: неможливо зрозуміти ціле, не розуміючи частин, але для того, щоб зрозуміти частини, треба мати на увазі розуміння цілого. Таким чином, розуміння для Шляермахера виявляється принципово незавершуваним процесом, що розгортається циклічно з постійним розширенням наступного кола, з поступовим самопроясненням. В принципі, уявлення про циклічність розуміння було сформоване вже в античній риторичі та відоме в патристиці (скажімо, Августин стверджував, що для розуміння Святого Письма необхідно в нього вірити, але для віри є необхідним його розуміння). Шляермахер передусім мав на увазі частини та ціле літературного твору, який характеризується цілісністю, що в плані „граматичному” передбачає співвіднесення як частини та цілого слова та речення, речення та тексту, а в плані „психологічному” погляд на твір як частину цілого душевного життя творця, яке необхідно „відчутти”, щоб зрозуміти окремий літературний твір.

Принципове для герменевтичного вчення Шляермахера зіставлення граматичної та психологічної інтерпретації несло в собі науковий потенціал, який і на сьогодні не можна вважати повністю вичерпаним. В основі відокремлення граматичної та психологічної інтерпретації, які, з точки зору вченого, можуть бути відділені одна від одної лише теоретично, а на практиці часто здійснюються паралельно, доповнюючи одна одну, лежить спроба розрізнення мислення та мови як способу здійснення,

трансформації та вираження духовного життя людини. Оскільки мова та мислення невіддільні, неначе дві сторони одного аркушу, й сам процес читання був би неможливий без цієї єдності, вважати одну інтерпретацію підпорядкованою іншій можна лише у відповідності до потреб поставленої мети: „психологічна інтерпретація є вищою, коли мова розглядається лише як засіб, завдяки якому людина збирає свої думки; граматична інтерпретація зводиться тоді лише до усунення тимчасових труднощів”; „граматична інтерпретація є вищою, коли мова розглядається постільки, поскільки вона зумовлює мислення окремої людини, а окрема людина лише як місце для мови, її мовлення – лише як те, в чому мова виявляє себе” [8]. На думку Шляєрмахера, граматична та психологічна інтерпретації виявляються рівними, а абсолютне вирішення герменевтичного завдання має місце тоді, „коли кожна сторона розглядається окремо таким чином, що розгляд другої не викликає змін в результаті; або коли кожна сторона, розглянута в окремої, повністю заміщає іншу” [8].

Стверджуючи рівність обох інтерпретацій, Шляєрмахер все ж таки зауважує, що граматична інтерпретація має передувати психологічній, й приділяє останній особливу увагу, відділяючи від суто психологічного тлумачення технічне. Це відокремлення спирається на розрізнення безпосереднього духовного життя автора, вільного розвитку його думок й „завершеного мисленнєвого комплексу”, в якому все підпорядковується певній меті й взаємно узгоджується відповідно до необхідності її досягнення: „Там, як у потоці – нескінченний, неперервний перехід від однієї думки до іншої, без необхідного зв’язку. Тут, в завершенні мовлення – певна мета, на яку все націлюється, одна думка з необхідністю визначає іншу, й тільки коли мета досягнута, завершується ряд. В першому випадку переважає індивідуальне, суто психологічне, у другому – усвідомлення певного просування до мети, результат навмисний, методичний, технічний.

У зв'язку з цим, герменевтичне завдання ... розпадається на *суто психологічне і технічне*» [7, с. 168].

Здійснене Шляєрмахером розрізнення іманентно особистісного та його естетично зумовленого перетворення, підпорядкованого завданню створення художнього тексту, визначаюче вплинуло на розвиток літературознавства у близькому та віддаленому щодо моменту створення реферованої герменевтичної теорії майбутньому. Увага науки про літературу до феномену автора (хай навіть у негативному плані, крайнім прикладом чого виступає постструктуралістське оголошення про смерть автора) та до феномену художнього тексту, який розглядається у найрізноманітніших його аспектах, все з нових та нових точок зору, напевне, не зникне ніколи, хоча відлуння первинних герменевтичних настанов часом не вловлюється в найсучасніших літературознавчих концепціях навіть самими авторами цих концепцій.

За Шляєрмахером, перетворення авторської медитації, яка існує тільки для самого автора, в сфері його суб'єктивності, у композицію художнього тексту, що існує для других, об'єктивно, тобто реалізація задуму, вимагає обмеження вихідної внутрішньої свободи суб'єкта творчості, підпорядкування його владі форми: „Тут форма закладена вже у концептуальному задумі. Оскільки вона є чимось таким, що усталилось, то ясно, що автор тією ж мірою є орган форми, як і тип сукупного духовного життя, подібно до того, як з граматичного боку ми розглядаємо його як орган мови” [7, с. 174]. Усталена форма, про яку говорить німецький мислитель, передусім пов'язана з жанровим розвитком та специфікою його розуміння в першій третині ХІХ століття, коли вже відбувся злам традиційного жанрового мислення, що досяг свого апогею в епоху класицизму. Погляд на художній текст та його автора з точки зору взаємодії, перетину в процесі творення літературного твору розвитку мови, духовного життя людини та мистецьких форм, які походять з самого

життя, набуває особливого значення як в межах суто філологічних студій, так і з огляду на загальні закономірності розвитку культури та людини як суб'єкту цього розвитку, тобто в контексті таких важливих сьгодні гуманітарних дисциплін, як культурологія та антропологія. На відміну від Г.В.Ф. Гегеля, який запропонував суто теоретичне, дедуктивне, узгоджене з його ідеалістичною філософією визначення форми в її діалектичному зв'язку зі змістом, Шляермахер дивиться на форму індуктивно, принагідно намічаючи вектор її дослідження, який надалі реалізується в „Історичній поетиці” О. Веселовського: „Жодна щойно винайдена форма не є абсолютно новою. Вона вже десь існує, але тільки не там, де потрібна автору. Або вона лежить в іншій галузі мистецтва. Перетягуючи її в свою, автор, при всьому новаторстві, все ж наслідує тому, що вже колись було. Або ж сама форма вже присутня в житті, але лише не використовується в мистецтві” [7, с. 175]. Міркування Шляермахера сприймаються як генетично споріднені з майбутніми настановами формальної школи у літературознавстві, римуються з уявленнями формалістів (зокрема Ю. Тинянова) про динамічну природу літературного жанру.

Розуміння жанрової генези найближчої до автора літературної сфери – того літературного контексту, який міг стати для нього взірцевим, а також знайомство з описом життя автора складають, за Шляермахером, те „передзнання”, яке необхідне для здійснення розуміння літературного твору як єдності, оцінки цієї єдності як факту життя автора. Далі погляд герменевта має бути скерований на сам літературний твір – зокрема його стиль, що не може бути виражений понятійно. Німецький вчений розмірковує про власний стиль кожного автора, який проявляє авторську індивідуальність і відсутність якого свідчить про злиття особистості з масою. Споглядання феномену стилю супроводжує весь процес сприйняття твору – від „самобутності композиції та загального членування” до „самобутності вживання мови” [7, с. 162]. Водночас

Шляермахер вважає, що „неможливо передати самобутність як єдність”, що „завжди залишається дещо, що не піддається опису, що можна позначити лише як гармонію” [7, с. 166].

З точки зору вченого, тлумачення є мистецтвом внаслідок того, що і граматична, і психологічна інтерпретації передбачають конструювання певного визначеного кінцевого з невизначеного нескінченного. Звернімо увагу на слово „конструювання”, що його вживає Шляермахер, ще в одному місці з’явиться слово „конструкція”, яке може бути зіставлене не стільки з поняттям „структура”, скільки з поняттям „модель”: „Завдання, в сутності, завжди посідає в тому, щоб створити герменевтичну конструкцію одним ривком й споглядати ціле в його єдності” [7, с. 119]. Саме герменевтичне завдання є нескінченим, оскільки те, що герменевт намагається зрозуміти в момент мовлення, є нескінченністю минулого і майбутнього. Стосовно граматичної інтерпретації мається на увазі нескінченність мови, кожний елемент якої визначається усіма іншими. В випадку інтерпретації психологічної – нескінченність споглядання індивідуального, характер індивідуального, поєднання в ньому оригінального та всезагального. Якщо тлумачення є мистецтвом, його здійснення не може підпорядковуватись лише певним усталеним правилам, які можуть бути визначені тільки у найзагальнішому вигляді, має характеризуватись як реалізація особливого таланту: „вдале здійснення мистецтва тлумачення ґрунтується на мовному таланті та таланті пізнання окремої людини” [8]. Поняття „мистецтво”, „талант”, що виявляються важливими для Шляермахера в контексті розмови про тлумачення як досягнення розуміння, доповнюються поняттям натхнення, яке має викликатись твором: „Якщо будь-який твір не викликає натхнення, він не має значення для розуміння” [8]. Без натхнення не може здійснитися розуміння твору, з ним пов’язаний дивінаційний (інтуїтивний) метод,

необхідність використання якого поряд з компаративним (історичним) обстоює Шляермахер.

„Чисто наукове знання ніколи не дає поняття про ціле, а лише про частину, і тому не може претендувати на пізнання істини, й тим самим на науковість у вищому розумінні слова, – коментує герменевтичні ідеї Шляермахера О.Л. Вольський. – Щоб наблизитись до істини, треба вийти за межі безпосередньої данності, в певному сенсі визволитись від логіки, що диктується окремим знанням, й побачити частину в світлі цілого. Такий перехід є не пояснюваним з суто логічної точки зору, тобто він завжди раціонально парадоксальний, якщо виходити з частини, але закономірний, якщо виходити з цілого. Тому справжня герменевтика завжди пов’язана з науковим прозрінням і є інтуїтивною наукою” [1, с. 26]. Поєднання об’єктивного та суб’єктивного, раціонально мотивованого та інтуїтивного можна було б пояснити допозитивістським часом створення герменевтики Шляермахера. Таке поєднання сприймається як актуальне сьогодні, коли наявне методологічне роздоріжжя визнає рівнозначність та взаємоузгодженість різних літературознавчих шляхів, уникаючи ствердження переваги якогось одного над іншими. Погляд на творчість як вище пізнання, характерний для Шляермахера і заактуалізований сьогодні, позбавляється будь-якої іронії в ті часи, коли мистецтво окреслює нові, ще раціонально не визначені, але вже вгадані мистецьким передчуттям парадигми наукового мислення. В цьому відношенні герменевтичне коло регламентує і взаємини між художнім і науковим мисленням, взаємодоповнення та взаємозумовленість яких стають очевидними в контексті великого часу розвитку людської культури.

Таким чином, можна виділити цілу низку аспектів герменевтичної теорії Шляермахера, які вже були підхоплені його послідовниками й розвинуті в контексті різноманітних теоретико-літературних студій, але й сьогодні сприймаються як продуктивні й можуть бути актуалізовані на

сучасному етапі розвитку літературознавства. (Зазначимо, що наш перелік ніяк не претендує на вичерпну повноту).

1. Співвіднесення граматичної та психологічної інтерпретації як похідне від розрізнення мислення, що є частиною духовного життя людини та її цілокупного життя, й зафіксованого у тексті мовлення, яке є виявленням буття мови. Сам факт такого співвіднесення окреслює художній твір як простір перетину людського буття та буття мови, що стане предметом осмислення в філософській творчості М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, до якої зацікавлено апелює сучасне літературознавство.

2. Увага до художньої мови, її особливостей, зумовлених найрізноманітнішими факторами: історичними, суб'єктивно-психологічними, власне лінгвістичними тощо. Вихід за межі прагматичного ставлення до мови, дослідження якої дозволяє досягнути прояснення так званих „темних місць” у текстах, що належать до інших епох. Думка, що художня творчість може бути розглянута з точки зору самореалізації в ній мови, як місце виявлення мови. Такий погляд передував появі особливої уваги філології до проблем поетичної мови, її специфічних характеристик, зумовлених природою художньої творчості, специфікою художнього тексту.

3. Настава на осягнення духовного досвіду автора, на те, щоб зрозуміти ініціатора мовлення краще, ніж він саме себе розуміє, усвідомити те, що він сам не усвідомлює, виходячи, як висловився б П. Рікер, за межі „хитрощів безпосередньої свідомості” [6, с. 50]. Звідси походять різні концепції автора, які можуть бути вписані в ті або інші теоретико-літературні та загально-філософські системи координат, а також різні стратегії інтерпретації, скеровані на відчитання в художньому тексті смислів, актуальних для становлення тієї або іншої концепції людини та світу.

4. Дослідження психології творчості, виникнення та розвитку художнього задуму, його трансформації, узгодженої з перетворенням авторської медитації, спонтанно-вільного духовного життя автора в композицію художнього тексту. Сьогоднішні спроби когнітивістики описати ментальні процеси, що лежать в основі художньої творчості, певною мірою відповідають вектору психологічної інтерпретації, визначеному в працях Шляєрмахера.

5. Погляд на художню форму як історично зумовлену, генетично пов'язану з попереднім розвитком культури, мистецтва, літератури, розуміння залежності митця від результатів цього розвитку, свідомої й неусвідомленої участі суб'єкта творчості у його подальшому розгортанні.

6. Розуміння художнього тексту як надзвичайно складного явища, яке може бути розглянуте з різних точок зору й виступає в якості відправної точки для будь-якої інтерпретації. Усвідомлення того, що процес інтерпретації є нескінченним.

7. Характеристика діалогічної складової феномену художнього тексту, без наявності якої останній просто не може відбутися. Акцентуація уваги на взаєминах автора та читача (того, хто говорить, та того, хто слухає), наявності обов'язкової розбіжності між ними та можливостях її подолання („Завдання посідає в тому, щоб точніше осягнути властивості й основи відмінностей між тим, хто говорить, і тим, хто розуміє. А це складно” [7, с. 167]). Окреслення проблеми об'єктивності розуміння, ствердження необхідності уникнути підміни авторського розуміння читацьким, формування у читача здатності „визволитись” від себе.

8. Філологічне формулювання ідеї герменевтичного кола, відповідно до якої саме уявлення про частину та ціле постійно уточнюються, змінюються в процесі інтерпретації, розмикаючи цей процес у нескінченність. При цьому ціле – це і літературний твір, на тлі якого мають усвідомлюватись всі елементи його форми та змісту, і всі твори

певного автора, в контексті єдності яких частиною постає конкретний літературний твір, і вся попередня література, ціле якої може бути використане для точного розуміння і всієї творчості митця, і його окремого твору. Зазначимо, що сучасне уявлення про інтертекстуальність сприймається як продовження розвитку шляєрмахерових ідей на сьогоденішньому етапі еволюції літературознавства.

Можливість об'єднання в межах однієї герменевтичної теорії положень, які надалі стануть підґрунтям для сучасного літературознавчого методологічного розмежування, зумовлена тим, що в центрі цієї теорії опинився феномен літературного твору, сутність якого покликаний проявити процес інтерпретації. Процесуальний характер теоретично досліджуваних явищ (літературного твору та його інтерпретації), підкреслений Шляєрмахером, дозволяє акцентувати моменти рівноваги та балансування між мисленням та мовленням, задумом та його технічним втіленням, раціональним та інтуїтивно-натхненним, між історично зумовленим та індивідуально-оригінальним, між суб'єктивним та об'єктивним, частиною та цілим, автором та читачем, сутність взаємовідносин між якими постійно змінюється відповідно до універсального принципу герменевтичного кола. Розмикаючи процес і художнього, і наукового пізнання у нескінченність і водночас не втрачаючи конкретності у постанові завдань інтерпретації, Шляєрмахер вибудовує актуальну і на сьогодні парадигму літературознавчого мислення, яке має поєднати можливості наукового та художнього осягнення онтологічної загадки людини, віддзеркаленої у феномені літературного твору, що моделює цілісність буття.

Список використаних джерел

1. Вольський А.Л. Фридрих Шлейермахер и его герменевтическая теория / А.Л. Вольский // Ф. Шлейермахер. Герменевтика / [перевод

- с немецкого А.Л. Вольского; научный редактор Н.О. Гучинская]. – СПб.: „Европейский дом”, 2004. – С. 5-40.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова]. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
 3. Касперський Едвард. Література. Теорія. Методологія / Едвард Касперський // Література. Теорія. Методологія / [пер. з польськ. С. Яковенка; упорядк. і наук. ред. Д. Уліцької]. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 9-37.
 4. Квіт Сергій. Виміри філософської герменевтики / Сергій Квіт // Слово і час. – Київ: Фенікс, 2007. – № 5. – С. 17-27.
 5. Мітосек Зофія. Теорії літературних досліджень / Зофія Мітосек; [пер. з польськ. В. Гуменюк, наук. ред. В.І. Іванюк]. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
 6. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; [пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной]. — М.: „КАНОН-пресс-Ц”; „Кучково поле”, 2002. — 624 с. (Серия „Канон философии”).
 7. Ф. Шлейермахер. Герменевтика / Ф. Шлейермахер; [перевод с немецкого А.Л. Вольского; научный редактор Н.О. Гучинская]. – СПб.: „Европейский дом”, 2004. – 242 с.
 8. Шлейермахер Ф.Д.Э. Герменевтика / Ф.Д.Э. Шлейермахер // <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000840/index.shtml>

Астрахан Н.И. Герменевтическая теория Ф.Д.Э. Шлейермахера в контексте современных концепций интерпретации литературного произведения.

Основные положения герменевтической теории Ф.Д.Э. Шлейермахера соотносятся в статье с современными подходами к проблеме интерпретации литературного произведения, которая не перестает восприниматься как центральная в проблемном поле литературоведения. Ретроспективное выявление в концепции немецкого ученого связей с последующими методологическими установками разных литературоведческих школ позволяет наметить возможные векторы качественно нового осмысления ситуации методологического плюрализма, характерной для сегодняшнего этапа развития науки о литературе.

Ключевые слова: интерпретация, литературное произведение, художественный текст, автор, читатель, методология литературоведения.

Astrakhan N.I. F.D.E. Schleiermacher's Hermeneutics Theory within the Context of the Modern Concepts of the Literary Work Interpretation.

In the paper the main principles of F.D.E. Schleiermacher's hermeneutics theory correlate with modern approaches to the problem of the literary work interpretation which is still taken as one of the central in the literature study's problem field. Retrospective discovery of connections with further methodological instructions of various literature study schools in the German scholar's conception allows us to outline the possible vectors of qualitatively new comprehension of methodological immorality situation which characterizes the present stage of the science of literature development.

Key words: interpretation, literary work, fiction text, author, reader, methodology of literature study.